

Рецензия

От проф. дсн Духомир Минев

На дисертационният труд на Ива Петрова Куюмджиева на тема „ПРОМЕНИ В ПОЛИТИЧЕСКАТА РОЛЯ НА СТРАТЕГИИТЕ В БЪЛГАРИЯ” за придобиване на образователната и научна степен «Доктор»

Докторантката Ива Куюмджиева е родена на 31 март 1973 година. Завършила е магистратура по културология в СУ „Климент Охридски” през 1997г. Научната автобиография на докторантката показва че има около 6 годишен преподавателски опит, придобит през периода 2005-2013 година, като хоноруван преподавател по „Културна политика и мениджмънт на културата” и по „Културна политика” в ПУ „Паисий Хилендарски” и в СУ „Климент Охридски”.

Експертната и консултантска дейност на докторантката е изразена в самостоятелно изследване на тема „Национална стратегия за развитие на културата в България” (през 2005 г. като член на изследователски екип за изследване на културни политики) и в участие в експертна група за прозрачна и ефективна културна политика.

Участвала е в един международен и един национален научен форум, както и в 5 изследователски проекта, в областта на културологията и изследвания на публичните политики. Владее английски, френски, испански и руски език и ползва старогръцки и латински. Притежава компютърните умения, необходими за изследователска работа в областта, в които работи.

Публикационната активност на докторантката е представена чрез 8 статии, посветени на проблемната областта на дисертацията.

Представеният за рецензиране труд се състои от увод, три глави и заключение. Целта на труда е да се изследват промените в политическата роля на стратегиите в България (стр. 29), чрез сравнение на политическите роли, които стратегиите играят през два периода от историята на страната – преди и след прехода. Веднага искам да отбележа нещо, което ми се струва важно за крайната оценка на качествата на труда – поставената цел е мащабна, амбициозна, а постигането ѝ среща специални препятствия. Трудности поражда и интердисциплинарния характер на проблемното поле, тъй като за всеки докторант е сериозно предизвикателство излизането извън рамките на дисциплината в която е обучаван. Освен това, работата по избраният проблем е допълнително затруднена от силните идеологически и политически въздействия,

вносящи сериозни когнитивни изкривявания в наличните изследвания, които докторантът може да използва в своята работа.

За начинът по който докторантката се справила с тези проблеми можем да съдим по следното.

В Увода са представени схващания за: стратегии, власт, политика и идеология. Това са основните понятия (особено идеология и стратегия) върху които по-нататък се развива изследването. Методологическият подход на изследването е представен чрез разглеждането на «идеологията като структура и идеологиите като разкази».

Стратегиите се дефинират като „...системи от документи и институции, които дефинират дългосрочни приоритети и цели, и осигуряват тяхната реализация”, като се добавя и че, осигуряват „...съгласуването между целите на ЕС и на държавите членки”.

Като важни за определяне на политическата роля на стратегиите се посочват следните техни основни характеристики:

- Система за дългосрочно планиране;
- Процес на стратегическо планиране, съгласуващо действието на документи и управленски институции;
- Модел на управление, включващ структури на обществото като участници в политическия процес.

За разглеждането на процеса на създаване, прилагане и оценка на стратегиите се използва понятието за политически цикъл (неговите основни фази) - идентификация на проблема; анализ на проблема; вземане на решение; прилагане на решението; оценка на ефекта.

Политическата роля на стратегиите се определя като „... регулатор за протичане на политическия процес, модел, осигуряващ неговата устойчивост, приемственост между политическите кабинети при формиране на политиките и механизми за постоянно актуализиране на обществен консенсус в процеса на вземане на решения ...”

В дисертацията се въвежда и понятието «**политически стратегии**», с което се цели да се подчертае една ключова (но по мнението на докторантката - пренебрегвана в анализите) функция на стратегиите, а именно – «стратегииите като властови и идеологически инструмент» (стр. 25).

Политическите стратегии се дефинират – като „...комплекси от структури, които действат съгласувано за осигуряване възпроизводството на обществените отношения като дефинират далечен хоризонт” и поставят цели, водещи към желаното бъдеще.

Посочват се и три структурни елемента на политическата стратегия, единият от които я легитимира като „рационализиран стратегически проект“, другият я легитимира като видим и демократичен процес на взаимодействие между управляващи и управлявани, а третият е установеното статукво на отношенията на доминация, което се представя като обществен консенсус относно цели и ценности.

Представата за идеология е изградена е върху теорията на Алтюсер за идеологическите държавни апарати, като са привлечени и виждания на други автори. Идеологията се схваща като «... система от практики и институции, които осигуряват социална кохезия и спомагат за интегрирането на разнородните социални групи или класи за постигане на целите на политическата власт».

Изследването на промените в политическата роля на стратегиите се основава на представата за прехода като политически промени, означавани като преминаване от „социализъм“ към „капитализъм“ или от „тоталитаризъм“ към „демокрация“.

Тезата на изследването е, че «Стратегиите в България имат политическа роля на властова технология, която има в епистемологичните си основи **устойчиви структури и променливи динамични характеристики**»

Това твърдение е допълнено с пояснението, че властовата роля на политическата стратегия е технология за управление на отношенията между доминиращи и доминирани обществени структури.

Целите на изследването са две

- първата е методологическа – да се «разработи и приложи метод за критичен анализ на дългосрочното (стратегическо) планиране като властова технология и като механизъм на идеологията» (за следване - прилагане на идеологията ???)

- втората цел на труда е «...да очертае и анализира политическата роля на стратегиите... като специфична властова и управленска технология, притежаваща голям потенциал както за реализация на проекти за развитие, така и за манипулация на обществата.

Първата глава на труда е посветена на отношенията между понятията идеология, политическа стратегия, планиране, бъдеще. Според мен тази глава допълва, разширява и значително подобрява методологическия подход, представен в точка 5 от Увода, където подходът се представя чрез обсъждане на идеологиите като структури и като разкази.

Във втората глава въз основа на обширен исторически преглед се обсъждат ключови аспекти на политическите стратегии през периода означен като «социализъм». Според мен особено интересно е наблюдението върху споровете по централизираното

планиране, постепенното му преосмисляне и внасянето на промени в него – по-долу ще обясня защо придавам особено значение на тази част от труда.

Третата глава е посветена на политическата роля на съвременните стратегии в България. Тук се разглежда съгласуването между стратегически документи и институции, анализират се принципите на това съгласуване, въз основа на изследване на конкретни стратегии се илюстрира връзката между съвременното стратегическо планиране и двата аспекта на идеологията - като комплекс от структури и като разкази.

Считам, че посочените от докторантката приноси моменти в дисертационния труд отговарят на неговото съдържание. Сред приносните моменти специално бих подчертал: разглеждането на разработването и прилагането на стратегиите като идеологизиран процес, резултат от отношения на господство/подчинение; свързването на ролята на стратегиите с възпроизводството на социално-политическото статукво; подчертаването на континуитета в изграждането на стратегии при «социализма» и «капитализма».

Оценявайки тези приноси моменти като значими, все пак ми се струва, че те са постигнати по особен начин - въз основа на черти, които изглеждат достоверни, но в една или друга степен са второстепенни, периферни компоненти на социално-политическите реалности, които са били изследвани. Поради това и очертаната картина на политическата роля на стратегиите и промените в тях изглежда непълна, тъй като редица централни компоненти на реалностите (стратегииите, тяхната политическа роля и промените в нея) в една или друга степен са останали извън обхвата на наблюдението и анализа.

Като такива компоненти бих посочил преди всичко следните: субектът на стратегиите; същността на стратегиите като инструмент за постигане на целите на субекта; спецификата на стратегиите, произтичаща от специфичната рационалност на субекта (която определя неговите цели и начините по които той ги преследва); структурата на комплекса от стратегии– различните видове (класове) стратегии и връзките между тях; идентификацията на основната политическа роля на стратегиите и на начините по които отделните класове стратегии я интерпретират и изпълняват. По-конкретно, имам предвид следното.

А) Въпреки че в труда се използва термина властващ субект, той общо взето е подменен с анонимната „властова функция” на стратегиите, поради което субектът и

по-точно - властващите елити (в термините на Ч.Р. Милз) не се подлага на специално обсъждане, а това не е останало последиствие.

Б) Поради пренебрегването на властващите елити като субект на стратегиите, се пренебрегва и тяхната групова целева рационалност (точно в смисъла на Вебер), а така се пропуска и основният, неизменен ориентир на тази целева рационалност – фундаменталната цел на всички властващи елити, която е запазването и укрепването на статуквото, и по-точно – на един негов компонент, който има първостепенно значение за тях - техните социални позиции и контролът им върху обществата, включително и в смисъл на наследствено закрепване (наследяване) на тези позиции. Тази цел има първостепенно значение за анализа на елитаристките стратегии, защото е характерна за всички властващи елити (както впрочем и за някои други социални или професионални групи) и не зависи от исторически условия, политически системи и доминиращи идеологии. Може да се каже, че това е жизнена цел на всички властващи елити, защото за тях съхраняването на социалните им позиции има такова значение, каквото има физическото оцеляване (и предаването на гените) за всички живи същества.

Начинът по който се преследва тази неизменна цел е доста особен – целта се преследва (и постига) чрез редуване на два противоположни типа социално-икономическа динамика – развитийна и неразвитийна. Причината да се редуват различни типове динамика е, че продължителното запазване на всеки един от тях води до ерозиране на социалните позиции на елитите и отслабване на техния контрол върху икономиките и обществата. Редуването на двата типа динамика се налага на обществата чрез съответните стратегии - развитийни или неразвитийни; дългосрочни, но с доста ясни времеви граници. Впрочем, фундаменталната стратегия и начинът, по който се прилага чрез редуващи се разнопосочни дългосрочни стратегии са забелязани отдавна и може да се намерят у автори с най-различен характер – от ди Лампедуза до работи на Т. Веблен, Хабермас, Д. Локууд и други. Може би най-кратката формулировка на функцията на променящите се дългосрочни стратегии е тази на ди Лампедуза (в „Гепардът“): «Да се промени нещо, за да не се промени нищо».

По редуването на противоположни дългосрочни стратегии има огромен емпиричен материал и то изпъква много ясно от Втората световна война насам във всички

индустриализирани страни (особено – в Европа и САЩ), независимо от тяхната политическа и икономическа организация¹.

Като трети вид (клас) стратегии може да се разглеждат секторните стратегии, чрез които доминиращата дългорочна стратегия се конкретизира и прилага в отделните сектори.

Трите вида стратегии са съподчинени - секторните са подчинени на дългосрочните за дадения период, а те от своя страна са подчинени на неизменната цел на фундаменталната стратегия. Ето защо основната политическа роля на стратегиите на властавщите елити не се променя, макар че се променя начинът, по който те я изпълняват.

Смисълът на тези виждания не е само да се доловят по-добре реалностите, но и да се предпази анализът от елитаристките интерпретации на реалностите т.е. – от идеологическите замъглявания. Така например, когато липсва виждане за фундаменталната стратегия и начина на нейното прилагане, „преходът“ не се разглежда като смяна на дългосрочна стратегия от един тип, респективно – социално-икономическа динамика от същия тип с дългосрочна стратегия от друг тип и съответната социално-икономическа динамика. В такъв случай концептуалната рамка си остава в плен на доминиращите идеологии и конструираната чрез тях представа за „преход от социализъм към демокрация и пазар“ (тоталитаризъм-демокрация; централно планиране – пазар).

Или пък, когато трите класа стратегии не са разграничени и се пропуска тяхната съподчиненост, е трудно да се забележи, че основната политическа роля на стратегиите не се променя, макар че се променят начините, по които тя се изпълнява от различните стратегии.

Друго важно последствие е, че се затруднява пълноценното идентифициране на специфичните характеристики на стратегии и техните политически роли през двата наблюдавани периода – преди и след прехода.

В) По отношение на периода преди прехода според мен се пренебрегват следните аспекти на стратегиите и техните политически роли:

- Дългосрочната променлива стратегия е от развитиен тип: индустриализация (държавно организирана, с централизирано държавно разпределение на

¹ Прогнозата, която Уолърстийн направи още през 70-те години на 20-ти век, за предстоящ 30 годишен «тъмен период» на индустриалния свят, също съдържа представа за редуване на противоположни промени. Впрочем, стратегията може би е доста по-стара, ако съдим по наблюденията на икономисти върху дългосрочните противоположни флуктуации (например, «вълните на Кондратиев).

създавания продукт, ускорена); основен инструмент на управлението – централизирано държавно планиране. Развитийният характер на стратегията се определя от индустриализацията и свързаната с нея модернизация. Използването на критерият за развитие формулиран от Д. Сийрс (комбинацията от икономически растеж, намаляване на безработицата и намаляване на бедността) също показва развитиен тип социално-икономическа динамика.

- Конкретните секторни стратегии са секторни адаптации - конкретизации на дългосрочната (развитийна) стратегия и поради това също имат развитиен характер .
- Идеологията представя основната дългосрочна и секторните стратегии като изграждане на социализъм/ комунизъм. Самата идеология се представя като научна теория;

Ерозията на социалните позиции на елита през периода на развитийна динамика се проявява главно в постепенното отслабване на контрола върху процеса на разпределението. Централизираното планиране като инструмент за управление все по-малко осигуряваше контрол върху разпределението на доходите. Това предизвикваше промени в централизираното планиране – започна планиране отдолу нагоре, индикативно планиране. Затова считам, че представеният в труда анализ на промените в централизираното планиране е важен и интересен – той показва как Центъра се опитваше да прехвърли повече отговорности към по-ниско разположените нива на вземане на решения, тъй като те се стремят да получат колкото може повече от дохода. Тъй като разпореждането с дохода е централен компонент на фигурата на собственика, то ограничаването на възможността да се контролира разпределението е по същество спонтанна промяна в системата на собственост. Държавната собственост фактически се трансформираше и това пораждаше промени – възникна идея за предаване собствеността на трудови колективи, самоуправление. След известно блуждаене по тези концепции, рационалността на елита го отведе към прилагане на фундаменталната стратегия – смяна на типа на дългосрочната стратегия и на доминиращата идеологията. Така развитийната стратегия бе заменена с неразвитийна, а социализмът бе обявен за недоносче и доминираща идеология стана либерализмът

Г. Определени дефицити се забелязват и при очертаването на „посткомунистическите“ стратегии. Например:

- Неразвитийният характер на новата дългосрочна стратегия – нейната цел е конструиране на многомерна система от социални неравенства, като скелет на по-

стабилна йерархична социална организация, която може запази социалните позиции на елита, дори в условия на идеологически и политически плурализъм. Целта се постига чрез концентриране/акумулиране на богатство, материални активи и доходи, във властващите елити и гравитиращи към тях групи. Собствеността върху материалните активи бе предадена на „колективи“, които нямат изразен трудов характер („Другари, назначаваме ви за капиталисти“); липсва критерият за развитие на Сиърс (комбинацията от растеж и намаляване на безработицата и бедността); проведена бе деиндустриализация и дерегулации; в икономиката се развиват криминални практики, а също и в политиката (корупция).

- тъй като секторните стратегии адаптират дългосрочната неразвитийна стратегия към спецификата на отделните сектори (образованието, здравеопазване, наука, социална защита, културата) то динамиката на отделните сектори също придоби не-развитиен характер, което се изрази във възникването на кризисни тенденции.

- Доминиращата идеология от предходния период вече не е единствена – допуска се идеологически плурализъм, който е формален, тъй като функциите на предишната единствена идеология сега се изпълняват от доминираща идеология, а идеологическите държавни апарати, функционират само в рамките на доминиращата идеология. Тази идеология представя стратегиите като либерално-демократична реконструкция на обществения живот с цел да се модернизира обществото, да се върне страната в руслото на нормалното развитие и да се присъедини отново към най-развитите страни и т.н.. Колкото и да е изненадващо, през този период доминиращата идеология играе много по-важна роля – тя трябва да представи новата неразвитийна дългосрочна стратегия като развитийна и ориентирана към бъдещи социално полезни цели. Не случайно обаче, в една забележителна статия Кародърс обърна внимание, че от 6-те основни цели на преходите в ЦИЕ по онова време не бе постигната нито една.

- Ерозията на социалните позиции на властващия елит се изразява в дълбоката загуба на легитимност, което подсказва, че може да се очаква нова смяна на дългосрочната стратегия - въвеждане на развитийна стратегия и за това има редица признаци (обявява се «краят на пазарния фундаментализъм», лансира се идея за реиндустриализация и други).

Според мен пренебрегването на посочените черти на стратегиите и техните политически роли не е маловажно, но считам, че недостатъчният акцент върху тях не трябва да се третира като слабост на представения труд и бих посочил два основни аргументи за това мнение.

Първият е, че редица моменти в дисертационния труд показват, че докторантката е информирана относно посочените аспекти на елитаристките стратегии. За това може да се съди например, по тезата на изследването, че стратегиите съдържат ... **устойчиви структури и променливи динамични характеристики**», в което може да се види предпазлива формула за неизменност на фундаменталната стратегия и променящи се дългосрочни стратегии, или че политическата роля на стратегиите не се променя, въпреки че се променят начините, по които те играят тази роля. Тази интерпретация се подкрепя и от твърдението, че «Блокирането на възможностите за радикална промяна се подменя от активиране на динамика». Ако схващаме този израз и в смисъл, че контролираните промени са средство за блокиране на радикални промени (а в рамките на груповата целева рационалност на елитите, радикални промени са тези, които могат да отслабят техните позиции и контрол върху обществата), то направеното твърдение има важно значение за наблюдение и анализ на стратегиите на властващите елити, тъй като насочва вниманието към начинът, по който сменящи се противоположни стратегии поддържат неизменност на статуквото.

Към сполучливите попадения в труда може да се добави проследяването на промените в централизираното планиране, както и една идея, която прозира на редица места - че стратегиите не са само резултат, но и инструмент за поддържане на отношенията господство/подчинение. Ще спомена също и определянето на политическата роля на стратегиите като „... регулатор....., осигуряващприемственост между политическите кабинети при формиране на политиките и механизми за постоянно актуализиране на обществен консенсус в процеса на вземане на решения ...”

Стратегиите наистина са инструмент за постигане и поддържане на консенсус, но между различни субгрупи на елита и техните политически организации. Чрез стратегиите се преследва цел, която има фундаментално значение за всички елитни субгрупи и така различията им придобиват второстепенен характер. Затова стратегиите увеличават кохезията на властващите елити и създават основа за тяхното колективно действие. Впрочем, това е и основата на разпространеното схващане, че «няма ляво и дясно, има горе и долу». Мисля, че посочените моменти в труда са важни и заслужават да се разглеждат като приноси.

Вторият аргумент в подкрепа на изказаното мнение е, че трудът е разгърнат в рамките на един доминиращ модел на социално-политически анализ, който е широко разпространен и изследователите обикновено се придържат към него. Моделът е инструмент за контрол върху производството на знание и е конструиран така, че да се

произвежда знание, което е идеологически и политически коректно, дори с цената на определени когнитивни изкривявания. В труда се забелязват някои от чертите на този стандартен модел като например: безсубектното упражняването на властта (упражнява се с широко участие, едва ли не от всички граждани); разкъсване на връзката между упражняването на властта и негативните ефекти, които то поражда (негативните ефекти се дължат на грешки или неочаквани последствия); целите на упражняването на властта са по принцип социално-полезни – в интерес на обществото и т.н. Моделът е доста устойчив, въпреки че резултатите от прилагането му предизвикват критики. Така например, Ребека Боден и Деби Епстейн през 2006 публикуваха доклад, в който пишат следното по повод изследванията на политиките в Англия: „Интуитивно, да се основават политиките, които засягат живота на хората и икономиката, върху солидни академични изследвания, звучи рационално и желателно. Но такива подходи са фундаментално провалени поради фактът, че Правителството, в най-широк смисъл, се стреми да плени и контролира процесът на производство на знание, до такава степен, че този тип изследвания може да се определят като „факти, основани на политиките”. В действителност, изкривяванията в производството на знание се дължат не само на преки интервенции на Правителствата но и на вграденият в самите науки стандартен модел на социално-политическите изследвания.

Аз обаче мисля, че чертите на стандартния модел на социални изследвания, към който се придържат изследователи не само в България, не трябва да се третират като недостатъци на една конкретна докторска дисертация. И не може да се очаква от докторантите да работят извън рамките на модела. Докторантката е положила значителни усилия да изгради и да следва една логически консистентна схема на анализ и е получила приемливи резултати. Освен това тя осъзнава конкретните стъпки, чрез които анализът се въвежда в рамките на модела и посочва техни слабости. Нещо повече, направени са опити да се излезе извън рамките на стандартния модел и тези опити заслужават позитивна оценка.

Ето защо считам, че представеният труд съдържа достатъчно качества, за да бъде присъдена образователната и научна степен „Доктор” на Ива Куюмджиева и предлагам на уважаемото жури да вземе такова решение.

Д. Минев

!7. 02. 2017